

ALISHER NAVOIY ILMIY MEROSI VA UNING TARBIVAVIY AHAMIYATI

Mamarajabova Nargizaxon Xasanboy qizi

Farg'ona ICHSHUI kasb-hunar maktabi

Ona tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Alisher Navoiy ilmiy merosi va uning tarbiyaviy ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy asarlari, lug'at kitoblar, "Muhokamat-ul-lug'atayn" asari.*

Alisher Navoiy faqat o'zbek emas, balki butun turkiy xalqlar adabiyoti, jahon xalqlari adabiyoti tarixidagi eng noyob hodisalar silsilasiga mansub bo'lgan buyuk shaxsdir. U qoldirgan merosning soni va hajmigagina emas, balki ularning mazmun va yuksak badiiyatiga ko'ra ham tengsiz adibdir.

Avliyolar avliyosi, mutafakkirlar mutafakkiri, shoirlar sultoni bo'lgan, millatimiz sharafini ko'klarga ko'targan, yurtimiz dovrug'ini butun olamga tarannum etgan ulug' allomamizning mashhur 51 ming misradan ortiq "Xamsa", 42 ming misradan ortiq "Xazoyin ul-maoniy", "Mahbub ul-qulub", "Muhokamat-ul lug'atayn", "Lison-ut tayr", "Tarixi mulki Ajam", "Majolis un-nafois", "Mezon ul-avzon" va boshqa shoh asarlari har jihatdan yuksak ahamiyatga, qudratli kuch va jozibaga egadir.

Navoiy adabiyotshunos sifatida o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga xizmat qiladigan ko'plab ilmiy asarlar muallifidir. Xususan, uning o'zbek adabiyoti va madaniyati tarixi uchun noyob manba sifatida katta ahamiyatga ega «Majolis un-nafois» asarida 459 ta shoir, yozuvchi, ijodkor haqidagi ma'lumotlar jamlangan. «Bu aziz kitob hazrati xoqon Shohruh mirzo podshohlighi davridan boshlab, shu zamonga qadar yer yuzini ravshan vujudlari bilan bezagan va bezab turgan olim va shoirlardan ko'plarining ba'zi sifatlaridan va ahvollaridan bayon qiladi»– deb bildiradi Xondamir.

Bashariyat tamadduni, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimizning ma'naviy kamol topishida yuksak tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan Navoiy asarlari o'zni va roli har tomonlama beqiyosligini yaxshi bilamiz. Zero, ezgulik va hayot mazmunini o'zining ohangdor satrlari, falsafiy fikrlari, teran tashbehlari, go'zal so'z san'ati bilan yorqin ifoda eta olgan Navoiydek shoir dunyoda kamdan kam topiladi, desak hech qachon xato qilmaymiz.

Alisher Navoiydan bizga buyuk bir adabiy – ilmiy meros qolgan. Hozirgi kunlarda Navoiyni tushunish, ijodiy merosini targ'ib va tashviq etishni ilmiy asoslarda tashkil qilish masalasi davlat siyosati darajasiga qo'yilmoqda ekan, navoiyxonlarga muayyan qulaylik yaratilayotgan bir paytda barchaning zimmasidagi mas'uliyat hissi yanada oshadi.

Alisher Navoiy yirik va hassos tilshunos olim hamdir. Uning 1498-yilda yaratilgan «Muhokamat ul-lug'atayn» asari tilshunosligimiz xazinasidagi bebaho gavhardir. Unda alloma adib, o'z tili bilan aytganda «nazm gulistonining andalibi nag'asaroyi» sifatida eski o'zbek tilini, uning badiiy uslubini ilmiy-nazariy jihatdan har tomonlama asosladi, turkiy til

imkoniyatlarini amaliy jihatdan isbotlab ko'rsata oldi. Alisher Navoiy tilning ijtimoiy hodisa ekanligiga alohida urg'u qaratadi. O'zbek tilidagi ifoda imkoniyatlarining boyligini namoyish qiladi. Har bir so'zdagi ma'no nozikliklarini juda ishonchli tarzda, mantiqiy dalillar bilan ko'rsatib beradi. U arab, fors, hindiy tillari qatorida o'zbek tilining ham eng qadimiy tillardan biri ekanligini alohida ta'kidlaydi. Fikrlarini qiyoslash usulidan foydalangan holda bayon etadi.

Ulug' o'zbek mutafakkir shoiri Alisher Navoiy "Hayratul abror" dostonida adabiyotning ahamiyati, mazmun va shakl birligi, tilning obrazlilik kabi masalalar haqida gapirib, xalq tilini chuqur bilishning ahamiyatini uqtirgan. Uning ta'kidlashicha, tilni yaxshi bilmasdan turib badiiy asarning mazmunder bo'lib chiqishini ta'minlash mumkin emas.

***Yozuvchi so'z dengiziga suzib, ma'no gavharlarini tera olgandagina yaxshi badiiy
asar yozish mumkin:***

Ul kishi so'z bahrida g'avvosdir

Kim guhari anga xosdir

O'zbek tili uzoq va boy tarixga ega bo'lgan tildir. Chunonchi, Alisher Navoiy tilini o'rganish masalasini olaylik. Hazrat Alisher Navoiyning buyuk nazmiy va nasriy asarlari so'z boyligi bilan ham, uslubi bilan ham ulkan bir xazina hisoblanib, ularning lisoniy-uslubiy xususiyatlarini o'rganish hamon dolzarb vazifalardan bo'lib qolmoqda. Ma'lumki, shoir asarlarining tilini o'rganish uning hayotligidayoq boshlangan edi. XV-XIX asrlar davomida Markaziy Osiyo, Eron, Hindiston va Turkiyada Navoiy asarlarida qo'llangan so'zlar va grammatik shakllarni izohlab beruvchi o'zbekcha (chig'atoycha) – forscha, o'zbekcha (chig'atoycha)- turkcha lug'atlar maydonga kelgan edi. Bunday lug'atlarga Toli Hiraviyning "Badoe' ul - lug'at" ini, "Abushqa", "Lug'ati turkiy", "Kelurnoma", "Sangloh", "Moboni ul - lug'at" kabi asarlarini keltirish mumkin. Bu biz yosh erkin tadqiqotchilar uchun bir talay qulayliklar tug'dirdi. Turkiy (eski o'zbek) tilining boyligi va jozibasi unga xos keng imkoniyatlarning Navoiy ijodi misolida yaqqol ro'yobga chiqishi lingvistlar adib merosi til xususiyatlarini chuqur ilmiy asosda tadqiq etishga undab kelmoqda. Mazkur yo'nalishda turkologiya hamda o'zbek tilshunosligida ko'pdan ko'p izlanishlar olib borildi, ilmiy asarlar, lug'atlar, risolalar, maqolalar chop etildi, anjumanlar chaqirildi. Navoiy ijodi til xususiyatlariga bag'ishlangan ishlarning ko'pligi ularni alohida – alohida zikr etish imkonini bermaydi. Ammo navoiyshunoslikka ulkan hissa qo'shgan A.K.Borovkov, A.N.Kononov, A.M.SHcherbak, G'.Abdurahmonov, A.Rustamov, e.Fozilov, O.Usmonov, B.Bafoev, K.Eraslan, Y.A.Ekmani, E.Umarov, B.Hasanov, M.Raxmatullaeva, A.Karimov, B.O'rinboev, I.Nosirov, Z.Hamidov, singari tilshunoslarning beqiyos mehnatini e'tirof etish maqsadga muvofiq. Alisher Navoiy o'zbek adabiy tilini yanada mukammallashtirish uchun o'zbek tilining butun ichki imkoniyatlaridan foydalandi. Hazrat Navoiy "Muhokamatul-lug'atayn" da turkiy (o'zbek) tilining fazilati "o'n sakkiz ming olamdan ortuq", zeb-ziynat osmoni "to'qqiz falakdin ortuq" tilining fazilat xazinasi "durlari kavokib (yulduzlar) gavharlaridin ravshandaroq", gulshandagi gullari "sipehr axtaridin duraxshandaroq" (ko'k

yulduzlaridan ko'ra ochilganroq) bo'lib jilvalanadi. Shoir turkiy (o'zbek) tilini oyoq tegmagan chamanga o'xshatadi.

Alisher Navoiy ona tilidagi so'zlarning barcha imkoniyatlaridan imkoni boricha to'liqroq foydalanishga harakat qildi. Zamondoshlari tilidagi faol va nofaol so'zlarni o'z asarlariga kiritib, ularning bizning zamonamizgacha yetib kelishini ta'minladi. O'zi ko'plab yangi so'zlarni yaratdi, oldindan qo'llanib kelayotgan so'zlarning yangicha ma'no tovlanishlarini kashf qildi, tilning ifoda imkoniyatlarini amaliy jihatdan ham juda kengaytirdi. Olimning sinonimlar, omonimlar, atamashunoslik borasidagi fikrlari ham qadrlidir. Asarda it, tush, yoq, bor, sog'in, tuz singari so'zlarning bir necha ma'nolarni ifodalay olish imkonini ko'rsatuvchi misollar keltirilgan. Jumladan, ko'k so'zining osmon, kuy, kuylamoq qadoq, sabza – o't-o'lan ma'nolarida qo'llanilishi ko'rsatiladi. Ayrim so'zlarning to'rt, besh, olti ma'noda qo'llanishiga misollar keltiradi. Alisher Navoiy hassos tilshunos sifatida forsiy til amaliyotida turkiy tildan o'tgan so'zlarga ham e'tibor qaratadi. Masalan, tubichoq, arg'umoq, yaka, yobu, totu singari ot turlarini, dastor, qalpoq, to'ppi, shirdog', yog'lig' singari bosh kiyimlarini, qo'rchi, suvchi, qushchi, qo'ruqchi, kiyikchi, kemachi, qo'ychi singari kasb va hunarlarning nomlarini forsiylar ham turkiycha so'zlar bilan yuritishi ko'rsatiladi. Shundan so'ng adib «bu xalq orasida paydo bo'lg'on tab' ahli salohiyat va tab'larin o'z tillari turg'och o'zga til bila zohir qilmasa erdi» degan istakni bildiradi. Yana qo'shib qo'yadiki, «agar ikala til bila aytur qobiliyatlari bo'lsa, o'z tillari bila ko'prak aytsalar erdi... agar mubolag'a qilsalar, ikala til bila teng aytsalar erdi». Garchi asar ona tilining imkoniyatlari va qonuniyatlari borasida bahs yuritsa-da, unda adabiyotshunoslikka oid ko'plab fikr va mulohazalarni ham ko'rish mumkin.

Bugungi kunda buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning bitmas-tuganmas xazina atalmish so'z durdonalaridan bahramand bo'lmagan, ummonga qiyos qilgudek ijod olamidan bir qatra yod bilmagan kishi bo'lmasa kerak. Har bir xalqning milliy o'zligi, eng avvalo uning tilida aks etadi. Vatan istiqlolini mustahkamlamoqday sharafli ishda ona tiliga, hazrat Navoiy kabi buyuk ajdodlar merosiga buyuk kuchdir. Mutafakkir shoirimizning "Odamiy ersang, demagil odami, Onikim, yo'q xalq g'amidin g'ami", degan satrlarida qanchalik chuqur ma'no bor. Ya'ni, bu dunyoda insonlarning dard-u tashvishlarini o'ylab yashash – odamiylikning eng oliy mezonidir. Xalqning g'amidan uzoq bo'lgan insonni odam qatoriga qo'shib bo'lmaydi, deb uqtirmoqda ulug' bobomiz.

Yoshlarni ilm-fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli va qobiliyatli yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ularning o'z ijodiy intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun barcha shart-sharoit yaratilayotgan bugungi kunda Navoiy shaxsiga bu qadar e'tibor - ezgu maqsadlarimiz sari yana bir olg'a qadamdir. Buyuk tariximiz, ulug' allomalarimiz ijodini keng targ'ib etish, shu asosda Xulosa qilib aytsak, Navoiyning umrboqiy merosi el va elatlarni ezgulik, poklik, haqiqat atrofida jipslashtirishga qodir bo'lgan bebaho boyligimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. — Toshkent: O'zbekiston, 2017. — B. 112]
2. Navoiy, Alisher. To'la asarlar to'plami: 10 jildlik / A.Navoiy; – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.-768 b.J.6: Xamsa:Hayrat ul-abror. Farhod va Shirin.-812 b
3. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'afur Gulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. –B.
4. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.
5. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.
6. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.
7. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537.